

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος**, παρουσιάζων τὸ βιβλίον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων - Ἔκδοσις 2^α ἐπηυξημένη», εἶπε περὶ αὐτοῦ τὰ κάτωθι :

Κύριε Πρόεδρε,

Μὲ πολλὴν συγκίνησιν παρουσιάζω σήμερον ἐνώπιον τῆς Ὀλομελείας τῆς Ἀκαδημίας τὴν *Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων*, ἔργον μέγα καὶ γενναῖον, τοῦ ἀοιδίμου ἡγεμόνος τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου καὶ τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ συγκίνησίς μου αὐτῆ, ἐκτὸς τῶν ἀντικειμενικῶν λόγων, οἱ ὅποιοι ἔγκεινται εἰς τὴν ὑπέροχον πράγματι αὐτὴν συγγραφὴν, ἔχει καὶ λόγον ὑποκειμενικόν, διότι ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπῆρξε διδάσκαλός μου ὡς Διευθυντῆς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ὅπου ἐφοίτησα καὶ ὅπου ἡ μελιχία, ἡρεμος καὶ εὐγενὴς μορφὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἐδέσποζε καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς φοιτήσεώς μου εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἐσαγίνευε πάντας, πρὸ παντὸς ὅμως τοὺς μαθητάς, μὲ τὴν ἀπεριόριστον καλωσύνην τὴν ὁποίαν διέθετε.

Ὅμως ἐδῶ προέχουν οἱ ἀντικειμενικοὶ λόγοι καὶ τὰ συναισθήματα ὑποχωροῦν. Ἡ παροῦσα ἔκδοσις τῆς Ἱστορίας τῶν Ἱεροσολύμων, «τῆς μητρὸς ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν», εἶναι ἔκδοσις δευτέρα καὶ ἐπηυξημένη, γενομένη τῇ μερίμνῃ τοῦ Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Βενεδίκτου τοῦ Α'. Ὁ συγγραφεὺς διὰ διαθήκης του ἀφῆκε τὰ χειρόγραφα του εἰς τὸν παλαιὸν μαθητὴν του αἰμίμηστον Γρηγόριον Παπαμιχαήλ, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ Γρηγόριος Παπαμιχαήλ ἐξέδωκε πολλὰ ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Μικρὸν ὅμως πρὸ τοῦ θανάτου του παρέδωκεν εἰς τὸν Πρωτοπρεσβύτερον Ἰωάννην Ράμφον ὅσα χειρόγραφα ἀπέμειναν ἀνέκδοτα, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἦτο καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς νέας καὶ σπουδαίως ἐπηυξημένης Ἱστορίας τῶν Ἱεροσολύμων. Πρέπει ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης νὰ ἐκφράσω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας ὅλων τῶν μαθητῶν τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου πρὸς τὴν Α. Θ. Π., τὸν Πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων κ. Βενεδίκτον τὸν Α', διὰ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπανεκδόσεως τῆς ἡδη ἐξηνητλημένης Ἱστορίας, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἐπιμεληθέντας τὴν δευτέραν ταύτην ἔκδοσιν τοῦ μνημειώδους ἔργου αἰδεσιμωτάτους, τὸν Πρωτοπρεσβύτερον κ. Ἰωάννην Ράμφον, ὃς τυγχάνει καὶ ἀνεπιὸς τοῦ μεγάλου συγγραφέως, καὶ τὸν Ἀρχιμανδριτὴν κ. Ἀγαθάγγελον Ταμπουρατζάκην.

Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὀγκώδους συγγράμματος, ἀποτελουμένου ἀπὸ 922 σελίδας, ἡ μνήμη μου αὐτομάτως ἐκινήθη πρὸς τὸ μνημειῶδες ἔργον τοῦ Leopold von Ranke ὑπὸ τὸν τίτλον «Die Geschichte der Päpste», ἔργον τὸ ὁποῖον εἶχα μελετήσῃ μετὰ πολλῆς πνευματικῆς τρυφῆς κατὰ τὴν νεότητά μου. Ἡ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων μόνον μὲ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ranke δύναται νὰ συγκριθῇ. Διὰ τοῦτο ἐκφράζω τὴν εὐχὴν, ὅπως τὸ ἔργον τοῦ Παπαδοπούλου μεταφρασθῇ εἰς μίαν ξένην γλῶσσαν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ἔχουσαν παγκόσμιον διάδοσιν καὶ χρῆσιν. Ἡ εὐχὴ μου αὕτη στηρίζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ γνωρίσουν τὰ πράγματα οἱ ἱστορικοὶ τοῦ κόσμου, καὶ ἰδίως τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖοι τόσον ἐσφαλμένας καὶ μεροληπτικὰς ἀντιλήψεις διὰ τὴν τραγικὴν περίοδον τῶν Σταυροφοριῶν ἔχουν ἀναπτύξει, ἀλλὰ στηρίζεται καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων ἀποτελεῖ ἔνδοξον καὶ εὐκλεές κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ ἔργον του ὁμιλεῖ πάντοτε περὶ τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ κατάλογος τῶν κατ' ἀρχὴν Ἐπισκόπων καὶ μετέπειτα Πατριάρχων τῶν Ἱεροσολύμων ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφόθεον, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν εἰς τὰ 62 μ. Χ., καὶ τελειώνει μὲ τὸν νῦν Πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων Βενέδικτον τὸν Α', ἀνεληθόντα εἰς τὸν θρόνον κατὰ τὸ ἔτος 1957. Ὁ ὅλος κρῖκος τῶν προϋσταμένων τῆς «μητρὸς ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν» ἀποτελεῖται ἀπὸ 138 πρόσωπα, τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὸ ἔν εἰς τὸ ἄλλον διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν δῶδα τοῦ ἀνεσπέρου φωτός. Εἰς τὸν κρῖκον αὐτὸν τῶν 138 προσώπων συναντᾷ κανεὶς ἐκτὸς τῶν συνήθων ἐκκλησιαστικῶν ὀνομάτων καὶ ὀνόματα ἀρχαίας ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ὅπως τὰ ὀνόματα Δῖος, Ἀλέξανδρος, Ἀγάθων, Ὁρέστης κ. ἄ.

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὸ μνημειῶδες αὐτοῦ ἔργον εἰς τρεῖς περιόδους, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 33 μ. Χ. καὶ λήγει τὸ 638 μ. Χ. Ἐξ ἄλλου ἡ πρώτη αὕτη περίοδος περιλαμβάνει τρία κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀρχίζει τὸ 33 καὶ λήγει τὸ 326, τὸ δεύτερον ἀρχίζει τὸ 326 καὶ λήγει τὸ 451, τὸ δὲ τρίτον ἀρχίζει τὸ 451 καὶ λήγει τὸ 638. Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, λέγει ὁ συγγραφεὺς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς μιᾶς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν πρώτην χριστιανικὴν κοινότητα, «τὸ μικρὸν ποίμνιον», εἰς τὸ ὁποῖον ἠδύοκῃσεν ὁ Κύριος «δοῦναι τὴν βασιλείαν Αὐτοῦ». Ὁ ἀρχιδιάκονος Στέφανος ἀνῆκεν εἰς τὴν κοινότητα αὐτήν, διετύπωσε δέ, ὅπως λέγει ὁ συγγραφεὺς, τὴν ὀρθὴν γνώμην ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀπώλεσε νῦν πᾶσαν αὐτῆς τὴν σημασίαν καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι σφύζονται μόνον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη ὠδήγησε τὸν Στέφανον εἰς τὸν διὰ τοῦ λιθολογισμοῦ θάνατον, εἰς τὸν ὁποῖον παρίστατο καὶ ὁ Παῦλος, φανατικὸς τότε διώ-

κτης τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Στέφανος χαρακτηρίζεται ὡς ἡ ἀπαρχὴ τῶν μαρτύρων, ὡς ὁ διδάσκαλος τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ πόνων, ὡς κρηπίς τῆς καλῆς ὁμολογίας, διότι πρὸ τοῦ Στεφάνου οὐδεὶς ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου ἐξέχεεν αἷμα. Ὁ διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἡ φυσιογνωμία τοῦ Παύλου καὶ ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰ Ἔθνη, δηλαδὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους, ὁ Βασιλεὺς τῆς Παλαιστίνης Ἀγρίππας, ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος, ἡ καταστροφή τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ἡ ἀκμὴ ἄλλων πόλεων τῆς Παλαιστίνης, ὁ Ἀλέξανδρος ἢ μᾶλλον ὁ Ἅγιος Ἀλέξανδρος (213 - 251 μ. Χ.) καὶ ὁ τελευταῖος διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἶναι τὰ θέματα τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἐπιγράφεται ἀπὸ τὸν συγγραφεὰ «Ἀκμὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων» καὶ ἀναπτύσσει τὰ ἀκόλουθα θέματα : Τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Παλαιστίνην, τὴν ἴδρυσιν ναῶν ἐπὶ τῶν Ἀγίων Τόπων, τὴν ἴδρυσιν τῶν πρώτων μοναστηρίων, καθὼς καὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Τὸ πρῶτον μοναστήριον ἰδρῦθη τὸ 328 ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἰλαρίωνα, συμβοηθούμενον ἀπὸ τὸν Ἅγιον Χαρίωνα. Σημασίαν ἔχουν ἐδῶ δι' ἡμᾶς καὶ τὰ δύο ἀκραιφνῶς ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἰδρῦθη κατὰ τὸ ἔτος 326, ἔτος τῆς ἰδρύσεως καὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν ναῶν. Τὰ μέλη τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἀπετέλουν μοναχικὸν τάγμα καὶ ἐκαλοῦντο «Σπουδαῖοι τῆς Χριστοῦ Ἀναστάσεως» ἢ καὶ ἀπλῶς τὸ τάγμα «τῶν Σπουδαίων», διότι ἀκριβῶς ἐσπουδαζον. Τὸ τάγμα τοῦτο ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ὁ φύλαξ τῶν χριστιανικῶν προσκυνημάτων, τὰ ὁποῖα ταχέως ἀπέκτησαν παγκόσμιον σημασίαν. Αὐτὸς οὗτος ὁ αἰίδιμος συγγραφεὺς ἀνήκεν εἰς τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα, ἀφιερώνει δέ, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, μετὰ «πολλῆς ἀγάπης τὸ πόνημα τοῦτο ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὅστις μετὰ τῶν λοιπῶν σεβασμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεκέντρωσεν τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ». Τὰ λοιπὰ θέματα τοῦ δευτέρου κεφαλαίου, τὰ ὁποῖα πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς, εἶναι τὰ ἐγκαίνια τῶν ναῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ, αἱ ταραχαὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἀρειανισμόν, ὁ Ἅγιος Κύριλλος, Ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ πᾶσις τοῦ Ἐθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ, δηλαδὴ ἡ ὑποχώρησις τῆς εἰδωλολατρίας, καὶ τέλος αἱ ἔριδες περὶ τὸν Ὁριγένη. Σημασίαν ἔχει ἐδῶ ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννης δὲν κατεδίκασεν τὸν Ὁριγένη, ὅπως ἄλλως τε δὲν κατεδίκασαν αὐτὸν οὔτε οἱ τρεῖς Καππαδόκαι μεγάλοι Ἱεράρχαι καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ διεχώρισεν τὸν Ὁριγενισμόν ἀπὸ τὸν Ὁριγένη. Τρία ἀκόμη θέματα περιλαμβάνει τὸ δεύτερον κεφάλαιον : τὸν Πελαγianiσμόν ἐν Παλαιστίνῃ, τὸν Ἅγιον Εὐθύμιον καὶ τέλος τὸν προβιβασμόν τοῦ Ἐπισκόπου

τῶν Ἱεροσολύμων εἰς Πατριάρχην. Ὁ Πελάγιος, Βρεταννὸς μοναχός, μετέβη τὸ 411 μ. Χ. εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐδίδασκεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος σφύζεται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων καὶ ἄνευ τῆς Θείας Χάριτος. Τὸ 415 συνεκροτήθη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα Σύνοδος διὰ τὸ Ζήτημα τοῦ Πελαγίου. Καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Πελάγιος ἔδιδεν ἰδίαν ἐρμηνείαν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χάριτος, κυρίως ὅμως ἐπειδὴ ἔκ τῶν συνοδικῶν τινὲς μὲν ἐγνώριζον μόνον τὴν ἑλληνικὴν, ἄλλοι πάλιν μόνον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὁ Πελάγιος κατεῖχε ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας, κατώρθωσεν οὗτος νὰ ἀθωωθῆ.

Ὁ προβιβασμὸς τοῦ Ἐπισκόπου τῶν Ἱεροσολύμων εἰς Πατριάρχην ἐγένετο μετὰ πολλοὺς διοικητικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἀγῶνας, ἐπεκυρώθη δὲ ὀριστικῶς διὰ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι μέγα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων, διότι ὁ προϊστάμενος «τῆς μητρὸς ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν» εἶναι τώρα ἴσος πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χειροτόνη τοὺς Μητροπολίτας καὶ τοὺς Ἐπισκόπους ἀπάσης τῆς Παλαιστίνης, νὰ συγκαλῆ συνόδους καὶ νὰ προεδρεύῃ αὐτῶν.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς Α' περιόδου ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 451 μέχρι τοῦ 638 καὶ ἐκθέει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, τοὺς ἀγῶνας τῶν μοναχῶν ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, τὴν περσικὴν ἐπιδρομὴν καὶ τέλος τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης. Ἀπὸ δύο λογίους μοναχοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μανθάνομεν ποία ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παλαιστίνης. Κατ' αὐτήν, ἡ Ἱερουσαλήμ ἦτο πλήρης ναῶν, μοναστηρίων καὶ ξενόνων. Ἄλλ' ὡσαύτως καὶ ἡ Γάζα, ἥτις ἦτο σπουδαῖον κέντρον Νεοπλατωνικῶν σπουδῶν, ἀναδείξασα τὸν Αἰνέαν, τὸν Προκόπιον καὶ Ζαχαρίαν, τὸν Ἰσίδωρον καὶ ἄλλους διαπρεπεῖς φιλοσόφους, θεολόγους καὶ ποιητάς, ὅπως τὸν Ἰωάννην. Ἐπίσης ἡ Καισάρεια, ἡ Ναζαρέτ, ἡ Παναϊάς, ἡ Διόσπολις, ἡ Ἀσκάλων καὶ αἱ λοιπαὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ἰορδάνου πόλεις τῆς Παλαιστίνης, εἶχαν ἀπείρους ναοὺς, ὀλόκληρος δὲ ὁ χῶρος ἦτο ἐσπαρμένος ὑπὸ μοναστηρίων. Τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς ζωῆς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἱερουσαλήμ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπιστεγάζει τὸ γεγονός ὅτι κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, μῆνα τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐτελεῖτο ἐν Ἱερουσαλήμ μεγάλη ἐμπορικὴ ἀγορά, ὅπου συνέρρεον ἀπειράριθμα καραβάνια ἐμπόρων ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν Περσίαν, ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἀραβίαν, κομίζοντα τὰ διάφορα τῶν ἐμπορευμάτων. Θέατρα καὶ δημόσια λουτρά, δικαστήρια καὶ λοιπὰ οἰκοδομήματα ἐκόσμουσαν τὰς ὁδοὺς, τὰς πλατείας καὶ τοὺς λόφους τῆς ἁγίας Πόλεως, ἥτις ἐφωτίζετο ἀπλῆτως τὴν νύκτα καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ συνηντῶντο πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ αἱ γλῶσσαι καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ἀντιό-

χειαν ἦτο ἡ σπουδαιοτέρα πόλις τῶν χωρῶν τούτων. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ θρίαμβον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κατ' αὐτῆς λοιπὸν τῆς πόλεως ἐπέδραμον πρῶτοι οἱ Πέρσαι καὶ τὴν κατέλαβον τὴν 19ῃν Μαΐου τοῦ 614. Ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως μετεβλήθη τότε εἰς ἐρείπιον. Τὸ Παλλάδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Τίμιος Σταυρός, διηραγῆ ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων, ὁ δὲ Πατριάρχης Ζαχαρίας καὶ οἱ κράτιστοι τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν. Ὁ Βασιλεὺς Ἡράκλειος ὅμως κατενίκησε παρὰ τὴν Νινευὶ τοὺς Πέρσας, ἐπανάφερε τὸν Πατριάρχην Ζαχαρίαν εἰς τὸν Θρόνον τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ βαστάζων ὁ ἴδιος ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ τόν Τίμιον Σταυρὸν εἰσήλθε θριαμβευτῆς εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν, ἔστησε τὸν Σταυρὸν εἰς τὸν Γολγοθᾶν καὶ τότε ἠκούσθη τὸ πρῶτον ὁ χαρμόσυνος ὕμνος, «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸν Σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολιτεύμα». Ὅμως ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπεκρέματο μέγας καὶ ἀνεπανόρθωτος κίνδυνος: Ἡ λαίλαψ τῶν Ἀράβων. Ἡ μία πόλις τῆς Παλαιστίνης μετὰ τὴν ἄλλην ἐπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. Πρώτη ἔπεσεν ἡ Δαμασκός, ἀκολουθεῖ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος, πεισθεὶς περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως, ἀπεφάσισε νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν προσωπικῶς εἰς τὸν χαλίφην Ὁμάρ (634 - 644), ἵνα τοῦλάχιστον λάβῃ τὰς προνομίας, αἱ ὁποῖαι παρεχωροῦντο ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τὰς ἐκουσίως παραδιδόμενας πόλεις ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ συγγραφεὺς λέγει: «Ἐπῆρξε θέλημα Θεοῦ ἵνα ἡ Πόλις καὶ μετὰ αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία εἰσέλθωσιν εἰς τὸ στάδιον τῶν μεγάλων αὐτῶν θλίψεων» (σελ. 275). Ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ ἔληξεν. Ὁ ἱστορικὸς νοῦς τοῦ συγγραφέως, ἐνισχυόμενος ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἡ ὁποία εἶναι εἰς αὐτὸν κρυσταλλίνη, ἀλλὰ καὶ ἀφανάτιστος, ἀποδέχεται τὸ τραγικὸν τοῦτο γεγονός ὡς θέλημα Θεοῦ.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων καλύπτει τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 638 - 1517 καὶ ἀποτελεῖ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων θλίψεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐπὶ χαλίφου Ἀλ - Βαλῆδ (705 - 715) κατεστράφη ἐν Δαμασκῷ τὸ περικαλλέστατον μνημεῖον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ναὸς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἐκτίσθη μουαμεθανικὸν τέμενος. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ χαλίφου τούτου Σουλεϊμάν ἐπέτρεψε τὴν διαρπαγὴν τῶν ναῶν, κατεδίωξε τοὺς χριστιανούς, ἐπέβαλε φόρους ἐπὶ τῶν μοναστηρίων, ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ Ἀραβικοῦ κράτους, ἐξηνάγκασε δὲ τέλος πολλοὺς χριστιανούς νὰ ἐξομώσουν τὴν πίστιν αὐτῶν τόσον ἐν Παλαιστίνῃ, ὅσον καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὁ Σουλεϊμάν, διαδε-

χθεις τὸν Βαλῆδ, διώρισεν ἐπίτροπον ἐπὶ τῶν φόρων τὸν Οὐσάμας-Ἡβν-Σεῖδ, ὁ ὁποῖος διέπραξεν ἀπεριγράπτους βιαιοπραγίας εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν. Οὗτος δὲν ἐπέτρεπε νὰ καταγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν μοναχῶν εἰς τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους, ἀλλὰ μὲ πυρακτωμένον σίδηρον νὰ ἐγκολάπτεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν ὠρισμένον σημεῖον.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκει ἐπίσης ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρασίς Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἔτη 728 - 730 συνέγραψε τρεῖς λόγους ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ὁ Δαμασκηνὸς ἀπευθύνεται κυρίως εἰς τὸν λαὸν καὶ συνιστᾷ εἰς αὐτὸν νὰ διατηρῇ τὸ ἀρχαῖον φρόνημα καὶ τὴν ὀρθὴν πίστιν καὶ νὰ μὴ φοβῆται τὰ θεσπίσματα τοῦ Βασιλέως. Ὁ Βασιλεὺς πλέον εἶχε καθαιρέσει τὸν Πατριάρχην καὶ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον διάταγμα κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Τὸ κεντρικὸν ἐπιχείρημα τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἶναι χαρακτηριστικόν, διότι εἶναι κατ' ἐξοχὴν πλατωνικόν. Τὸ ἐπιχείρημα ἔγκειται εἰς τοῦτο : ὅτι ἄνευ τοῦ αἰσθητικοῦ, τοῦ αἰσθητοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ πνευματικόν, τὸ νοητόν, καὶ τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν διφυᾶ σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔχει δύο πηγὰς τῆς γνώσεως, τὰς αἰσθήσεις καὶ τὸν νοῦν. Ὁ Πλάτων εἶχε χαρακτηρίσει τὰ αἰσθητὰ ὡς παρακλητικά τῆς διανοίας, δηλαδὴ ὡς ἀφορμὰς νὰ παρακινήθῃ ἡ διάνοια πρὸς τὴν διαδικασίαν τῆς σκέψεως. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τὸ ἐπανευρίσκομεν εἰς τὰς πρώτας σελίδας τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου τοῦ Κάντ, ὅπου λέγεται ὅτι ἡ διάνοια τίθεται εἰς κίνησιν διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν εἰς τὸ χριστιανικὸν δόγμα τὴν τελικὴν διατύπωσιν, ἔγραψε καὶ διαλεκτικὴν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Καὶ ὅμως, σύνοδος, συγκληθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 754 καὶ ἀπαρτισθεῖσα ἀπὸ 338 Ἐπισκόπους, κατεδίκασε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐπεκράτησε πλήρης ἀναρχία, διότι ἐξερράγησαν ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ πέντε ἀραβικῶν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνέμοντο τὴν χώραν καὶ συνάμα ἐκακοποιοῦν καὶ ἔσφαζον τοὺς χριστιανούς. Βεδουῖνοι ληστὰι κατέστρεψαν τὰς πόλεις Γᾶζαν, Ἀσκάλανα, Σαριφαίαν καὶ κυριώτατα τὴν Ἐλευθεροῦπολιν, τὴν ὁποίαν κατέστησαν ἀκατοίκητον. Παρ' ὅλον ὅμως αὐτὸν τὸν σάλον τὰ προσκυνήματα γενικῶς εὐρίσκοντο εἰς καλὴν κατάστασιν, περιφρουρούμενα ἀγρύπνως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπῆρχον ἐν Ἱερουσαλὴμ 40 Ἑλληνες μοναχοί, ἐπὶ τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ὑπῆρχον 3 μοναχοὶ καὶ 29 ἀσκηταί, ἐκ τῶν ὁποίων 11 Ἑλληνες, 4 Ἰβηρες, 6 Συριάνοι, 2 Ἀρμένιοι, 5 Λατῖνοι καὶ 1 Σαρακηνός. Τὸ 812, λέγει ὁ συγγραφεὺς, καθυβρίσθησαν καὶ ἐβλάβησαν οἱ ναοὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ Γολγοθᾶ, τὸ δὲ 613

ἐγένετο νέα ἐπιδρομή κατὰ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὁπότε ἐθανατώθησαν οἱ μοναχοί. Σημασίαν ἔχει ὅτι ὁ συγγραφεὺς συνεχῶς διὰ μέσου τῆς Ἀραβοκρατίας παρακολουθεῖ τὴν τύχην τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ γενικῶς τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐν Παλαιστίνῃ. Ὡς ἐξαίρετον παράδειγμα τῆς καλλιτεργείας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Παλαιστίνῃ ἀναφέρει τὸ θαυμάσιον Ἀνακρεόντειον ποίημα τοῦ Συγκέλλου Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰ ὄρη τῆς Σιών ἔψαλλε τὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι ἦτο διὰ τὸν 8ον αἰῶνα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ Σύγκελλος Μιχαήλ διὰ τὸν 9ον αἰῶνα. Ἀμφότεροι ἐκράτησαν τὰ ζώπυρα τῆς ἱερᾶς ἑλληνικῆς παιδείας. Σημασίαν ἔχει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἠκούσθη τὸ πρῶτον ἀπὸ Λατίνους μοναχοὺς, ἀπαγγέλλοντας τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, ἡ προσθήκη τοῦ *filioque*, ἡ ὁποία κατετάραξε τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαόν, οἵτινες καὶ ἤξίωσαν παρὰ τῶν Φράγκων μοναχῶν νὰ καταδικάσουν τοῦτο εἰς ἔγγραφον ὁμολογίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἕλληνας ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀνέγνωσε δημοσίᾳ.

Ἡ τραγῳδία ὅμως τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν φθάνει εἰς τὸ κορύφωμά της μὲ τὴν ἀναγόρευσιν ὡς χαλίφου τοῦ Ζαφάρ-Ἀλ-Μουταβακκίλ (847 - 861). Οἱ χριστιανοὶ ὑποχρεώνονται νὰ φέρουν εἰδικὴν ἐνδυμασίαν, ἀπαγορεύεται εἰς αὐτοὺς νὰ ἱππεύουν, κατὰ δὲ τὴν μετακίνησίν των ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, νὰ χρησιμοποιοῦν μόνον ὄνους. Ἐπίσης οἱ χριστιανοὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὰ λουτρά ἔπρεπε νὰ ἔχουν κωδωνίσκον ἀνηρητημένον ἀπὸ τὸν τράχηλόν των. Ποία ἢ κατάστασις τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸ 2ον ἡμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος ἐν Παλαιστίνῃ καταφαίνεται καὶ ἀπὸ ἐπιστολῆν, τὴν ὁποίαν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολήμων Θεοδόσιος (862 - 878) γράφει πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνάτιον : «Ὅτε ἀγνοεῖς, ὀσιώτατε δέσποτα, τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὔτε γράφειν οὔτε ἀποστέλλειν δυνάμεθα πρὸς ὑμᾶς, μήποτε γενόμεθα πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἡμᾶς ἕξουσίαν ἐν ὑποψία καὶ ὑπονοίᾳ». Ἐπίσης εἰς ἐπιστολῆν του πρὸς τὸν Βασιλέα Βασίλειον (867 - 886) γράφει ὁ Πατριάρχης Θεοδόσιος τὰ ἑξῆς : «Ἡ ὀδυνηρὰ ἡμῶν ζωὴ τῷ ἄδῃ προσήγγισε· βοηθησαὶ ἡμῖν Κύριος ὁ Θεὸς ὁ τὴν ἁγίαν ὑμῶν βασιλείαν ἀναστήσας, δι' ἣς τὸ μνημόσυνον τῶν ἀπεχθεστάτων ἐχθρῶν καὶ πονηρῶν τυράννων ἐκ γῆς ἐξολοθρευθεῖσιν καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν τῶν ἐν ἐσχάτῃ ταπεινώσει πενητειόντων διασώσειε καὶ ἔξ ἀδικίας αὐτῶν λυτρώσαιτο». Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν 10ον καὶ 11ον αἰῶνα ἐπιδεινοῦται· εἶναι ἡ ἐποχὴ δυσπεριγράπτων ταραχῶν ἐν Παλαιστίνῃ, λέγει ὁ συγγραφεὺς. Οὕτω τὴν 26ην Μαρτίου τοῦ ἔτους 937, ἡμέραν τῆς Κυριακῆς τῶν Βαίων, οἱ ἀραβικοὶ ὄγλοι ὤρμησαν μετὰ μανίας καὶ κατέκαυσαν τὰς ἀνατολικὰς πύλας τῆς ἐπὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ Βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τὸ μέρος αὐτῆς, συντρίψαν-

τες πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ σκεύη, παρεισδύσαντες ὕστερον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὃν κυριολεκτικῶς κατηρήμωσαν. Μὲ πολὺν πόνον ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξαιρετικὴν ἀντικειμενικότητα καὶ λιτότητα γλώσσης, ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὰς ἐπανειλημμένας καταστροφὰς τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴν πλήρη αὐτοῦ καταστροφὴν κατὰ τὸ ἔτος 1009, τὴν 28ην Σεπτεμβρίου ἐπὶ χαλίφου Χάκημ (996 - 1020), ἐνὸς τῶν σκληροτέρων χαλιφῶν. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Χάκημ ὁ διοικητὴς τῆς Ρέμλης Γιουσούφ - Ὑβ Γιαροῦχ καὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι ὄρμησαν μετὰ πλήθους στρατοῦ καὶ ὄχλου κατὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, τὸν ὁποῖον μετέβαλον εἰς ἐρείπια. Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ διήρκεσε τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη, συντελεσθῆ δὲ ἐπὶ βασιλείᾳ τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου 9ου τοῦ Μονομάχου τὸ 1048. Ἡ ἀνακαινίσις ἐγένε ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ πρώτου ναοῦ. Ἐν ἔτος προτοῦ λήξουν αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνακαινίσεως, τὸ 1047, Ὁθωμανὸς περιηγητὴς, ἐπισκεφθεὶς τὸν ναὸν, ἀπεθαύμασε τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ κάλλος, καθὼς καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, χωροῦντος, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, περὶ τὰς 8.000 ἀνθρώπων. Οἱ τεχνῖται καὶ οἱ οἰκοδόμοι, ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικὸν ὑλικὸν τῆς οἰκοδομῆς ἐστάλησαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἱστορίας τῶν Ἱεροσολύμων ἀνήκει τὸ κεφάλαιον τῶν σταυροφοριῶν (1099 - 1291). Κατ' αὐτὴν γίνεται ἡ ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις λατινικοῦ Πατριαρχείου ἐν Ἱερουσαλήμ. Ὁ Παπαδόπουλος παρατηρεῖ ἐν συμπεράσματι ὅτι: «Οὐδαμῶς διεκόπη ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας παρὰ πάσας τὰς βιαιοπραγίας τῶν ἐπιδραμόντων ξένων, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον αὐτοδύναμως κατεδείχθη ὅτι οὗτοι ἐκ τῆς προσωρινῆς αὐτῶν παρουσίας ἐν Παλαιστίνῃ οὐδὲν δικαίωμα ἐπὶ τῶν Ἁγίων αὐτῆς Τόπων ἠδύναντο νὰ πορισθῶσιν» (σελ. 421). Τέλος εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνήκουν καὶ τὰ δεινὰ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων τὰ προσγενόμενα εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν Μамιούκων ἀπὸ τὸ 1291 - 1517. Ὁ Παπαδόπουλος γράφει τὰ ἐξῆς: «Οἱ Σταυροφόροι ἀπελθόντες ἐκ τῶν Ἁγίων Τόπων κατέλιπον ὄπισθεν αὐτῶν ἐρείπια, παρασχόντες δεινὰς ἀφορμὰς εἰς ἐπαύξησιν τῶν συμφορῶν τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἥτις καλεῖται νὰ διανύσῃ νέαν περίοδον μαρτυρίου. Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ νέοι τῆς Παλαιστίνης δυνάσται, οἱ Σουλτάνοι τῆς Αἰγύπτου Μамιούκοι, διετέθησαν δυσπίστως κυρίως κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως καὶ τούτους εἰδικῶς κατεδίωξαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς ἐφέροντο μετὰ σκληρότητος. Οἱ Μамιούκοι ὥρισαν τὴν καταβολὴν φόρων εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ Ναοῦ ἴσταντο πάντοτε ἔνοπλοι στρατιῶται. Ὅτι ὁμως ἔχει σημασίαν εἶναι τοῦτο: Ὅτι παρὰ τὰς ἀνωμαλίας καὶ τὰς λοιπὰς σκληρότητας οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ ἠσχολοῦντο

περὶ τὰ γράμματα ἀντιγράφοντες παλαιὰ χειρόγραφα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀντεγράφη ὁ σωζόμενος 230 κώδιξ, φέρων τὴν ἐξῆς σημείωσιν: «Ἐτελειώθη ἡ παρούσα βίβλος τοῦ κυροῦ Ἐφραϊμ ἐξ ἐπιτροπῆς τοῦ καθηγουμένου τῆς σεβασμίας Μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ καὶ πνευματικοῦ πατρὸς Παμβοῦ ἱερομονάχου, διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ πάντων ἁμαρτωλῶν ἁμαρτωλοῦ καὶ κατακεκριμένου Ματθαίου ἱερομονάχου ἔτους 1329».

Τέλος ἡ τρίτη περίοδος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων διαιρεῖται ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλον εἰς τρία μέρη: Τὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνει τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν προσκυνημάτων καὶ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1517 - 1634. Τὸ 1517 ὁ Ὄθωμανὸς Σουλτάνος Σελὶμ ὁ Α' (1512 - 1520) κατέλυσε τὸ κράτος τῶν Μαμλούκων, κατακτίσας τὴν Παλαιστίνην μετὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο γεγονός ἐπῆρξεν ἀφειρητρία νέας ἱστορικῆς περιόδου τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Μὲ ἐπίσημον ἔγγραφον ὁ Σουλτάνος ἀνεγνώρισε τὴν πλήρη κυριότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων, συνάμα δὲ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο λέγει τὰ ἐξῆς: «Κατὰ τὸν ἱερόν μου ὄρισμόν ἐνεργείσθω, ὅστις δ' ἂν ἄλλως πράξῃ ὑποπεσάτω τῇ τοῦ Θεοῦ δικαίᾳ σπάθῃ. Τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τοῦ ἡγαπημένου αὐτοῦ Ἀποστόλου ἐλθὼν εἰς Ἱερουσαλήμ, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ μου, κατὰ τὴν 25ην τοῦ μηνὸς Σεφὲρ ἐκυρίενα αὐτήν. Ὁ οὖν Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων Ἀτάλας (Δωρόθεος) καλούμενος, ἐλθὼν μετὰ τῶν λοιπῶν καλογήρων καὶ ὑποτελῶν, ἐξητήσατο ἵνα τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ κειμένας ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ προσκυνήματα ἔχωσι πάλιν καθὼς καὶ ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ τὴν κυριότητα αὐτῶν καὶ χρῆσιν κατὰ τὸν ἱερόν Ἀχτιναμὲ τοῦ Ὁμάρ καὶ τοὺς ὄρισμοὺς τῶν προαπελθόντων Βασιλέων».

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς περιόδου αὐτῆς διήκει ἀπὸ τὸ 1634 - 1757 καὶ περιλαμβάνει τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων, νέας ἐπιβουλάς κατὰ τῶν προσκυνημάτων, τὴν δρᾶσιν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, τὴν ἀπώλειαν τῶν προσκυνημάτων, τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τέλος τὴν ἐπανάκτισιν τῶν προσκυνημάτων. Τὸ 1735 ἐξεδόθη Σουλτανικὸν διάταγμα ἀνατρέπον τὸ προηγουμένως ἐκδοθὲν ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων καὶ ἐπικυροῦν τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων. Καὶ ὅμως οἱ Λατῖνοι, τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ κόμητος Vergenner κατὰ τὸ 1857, ἐπεκύρωσαν ἐκ νέου δικαιώματά των ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων. Μία συμπλοκὴ ὅμως μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων ἐπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐξετασθῇ ἐξ ἀρχῆς τὸ ὅλον θέμα καὶ ὁ Σουλτάνος ἐξέδωκε τὸ 1757 μακρὸν διάταγμα, τὸ

ὁποῖον περιγράφει λεπτομερῶς τὴν ἱστορίαν τῶν προσκυνημάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων.

Τέλος τὸ τρίτον μέρος τῆς τρίτης περιόδου διαλαμβάνει τὸ καθεστῶς τῶν προσκυνημάτων ἀπὸ τὸ 1757 ἕως τὸ 1910. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν γίνεται ἡ νέα ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἔργου περιγράφονται οἱ καταβληθέντες ἀγῶνες πρὸς συγκράτησιν τῶν προσκυνημάτων εἰς τὰς χεῖρας τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ἐπίσης περιγράφεται ἡ δρᾶσις τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, αἱ προσηλυτικαὶ ἐνέργειαι τῶν ἑτεροδόξων ἐν Παλαιστίνῃ, ἡ δρᾶσις τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ κ. ἄ. Ὁ συγγραφεὺς λέγει ἐν κατακλείδι τοῦ ἔργου του τὰ ἑξῆς : «Οἶκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπαγρύπνησις ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων καὶ ἡ περιφρούρησις αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος οὐ μόνον μεγίστους ἀπαιτεῖ μόχθους καὶ θυσίαν πολλάκις τῆς ζωῆς τῶν Μοναχῶν ἀλλὰ καὶ δαπάνας ἀνυπολογίστους». Τὸ ἔργον τοῦ Παπαδοπούλου, ἡ *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων*, εἶναι μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης καὶ ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ, συνάμα δὲ συγγραφικὸν ὀγκόλιθον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θραύονται πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ἀλλοιώσεως τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας σχετικῶς πρὸς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἑλληνικοῦ γένους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιστίνης.